

4.4. Fără a urmări o rafinare care ar genera tipologii în mare măsură sterile, întrucât ar distruge coerența unor procese organice ale actului gândirii din timpul traducerii și reviziei, în cele ce urmează, exemplele vor fi prezentate într-o distribuție care le grupează conform nevoilor care trebuie să fi generat acele glose și funcțiilor pe care le vor fi îndeplinit¹. Caracterul polifuncțional, oarecum nespecific al unor glose face ca, pe alocuri, diferite glose să poată fi cerute de mai multe subdiviziuni. Faptul acesta, însă, nu se repercutează negativ asupra analizei teoretice și asupra concluziilor ce decurg din cercetarea gloselor. Analiza de conținut a gloselor, precum și a formelor sub care acestea apar, felul în care textul românesc se constituie în procesul traducerii și al reviziei, în urma contactelor dintre textul de tradus și limba română generează cu oarecare forță o astfel de diviziune.

Avînd în vedere felul în care - în cadrul complexelor interacțiuni dintre textele consultate (privite atît sub aspect formal, cît și sub cel al conținutului) - limba română se recrează generînd treptat textul traducerii, apoi modelele și sursele de inspirație românești deja existente, precum și nivelurile de performanță ale traducătorului și revizorului împreună cu eventualele concepții și contrîngeri pe care aceștia nu le puteau ignora, este firesc ca doar unele dintre subdiviziunile de mai jos să apară bine delimitate, altele prezentînd legături intime și uneori subtile cu ceea ce, pe baza anumitor criterii considerate ca avînd o pondere mai mare, a fost încadrat în altă subdiviziune.

4.4.1. O categorie relativ compactă de glose, marginale sau în text, este cerută de situațiile în care textul cuprinde felurite tipuri de citate din alte limbi (slavonă, greacă, latină), traduse sau echivalate apoi. Se poate exemplifica prin: **БЛЪЕОС РИКАОС** g. *Rîpa adîncă* (VS, sept., 7); **БЛЪЕОС РИКАОС** g. *Adîncă Rîpă* (VS, sept., 27); „Et dum cogitaret quid esset facturus, nox supervenit et dormienti Christus apparuit cum signo quod vidit in tello iussit que fieret eius signi figura qvodo foret avxilion in prelio”²g. *Și-ndată, cugetînd ce-a face, noaptea sosî și, dormind, Hristos i s-au ivit cu sămnuț ce vădzusă în ceriu și-l învăță să fie a ei închiunuciune, ca să-i fie agiutoriu la război* (VS, sept., 14). De asemenea, la Varlaam: „Hristos adevereaște de dzice: **АЗЪ ЕСМЪ ДВЕРЬ** Eu sînt poarta” (VARL., 156, 9-10); „De-acia mai închipuesc aceste leaspezi, însă ceale de jos **ПРЪИДЕ СЪНЪ ЗАКОНА**, adecă trecu umbra legii; iară ceale dă pre piept **ВЛ[А]ТИ ПРИШЕ[А]ШИ**, adecă bunătatea veni”. (VARL., 104, 10-12); „**ТЪ ДЪС ЛОГЪ СОФІА**, adecă «Svînta Sofia», în Țarigrad” (VS, nov., 17); **ОРЪ ПАНТЕС** g. *sculați drept toți!* (VS, nov., 23)³; „Carii țîpînd striga: «Kirie eleison» adecă «**ГИ ПОМИЛДИ!**»” (VS, dec., 29); „și cădzînd la pămînt striga Kirie eleison!, Doamne miluiaște-ne!” (VS, mart., 17); **о, Ги, помилди!** (VS, sept., 26) neglosat, dar și „Kirie eleison” (nov., 23)⁴.

În general, astfel apar citatele ori formele pe care, din diferite motive, omul de cultură poliglot ar prefera să le lase ca atare în text. Tentația de ordin cultural, însă, este învinsă parțial de constrîngerile realității pragmatice, în care cititorul beneficiar al traducerii așteaptă cu nerăbdare un text inteligibil, fluent și convingător. Simpla existență în original a unor astfel de excerpte - traduse în text sau marginal-, care devin inserte culturale, dovedește nevoia traducătorului de a împărtăși plăcerea accesului direct la unele segmente ale textului cu o elită consubstanțială, nevoia de a nu traduce totul ori anumite formule, recunoașterea

¹ De altfel, categoriile *centru* și *periferie*, funcționează în interiorul fiecărei clase delimitate

² În mod firesc, conform situației din epocă, acest enunț este notat cu slove. Cu excepția introducerii literei *q*, transcrierea noastră este o transliterație. În cazul în care textul VS conține segmente în limba greacă, datorită faptului că, oricît de elaborată ar fi o muncă de stabilire a unor corespondențe, rezultatul nu ar fi de prea mare folos, imaginea astfel generată nefiind deloc plăcută, am preferat să lăsăm segmentele de text grecesc precum în original.

³ Cîteva rînduri mai sus, aceeași formulă fusese tradusă direct în text.

⁴ Fiind vorba despre formule destul de des repetate în biserică, scurte și care nu puteau scăpa curiozității credincioșilor, cu toate că există numeroase dovezi că, în popor, acestea erau reluate sub forme stîlcite și în mod glumeț, se poate presupune că, în general, fie și vag, sensurile acestora nu erau total necunoscute credincioșilor. În: *Dumnădzăul-om Isus* g. **БГЪ И ЧЛВЕКЪ ИС** (VS, nov., 30), unde simpla formulă rezumă o concepție profundă și cu implicații majore, probabil că glosa avea caracter imperativ, transferînd traducerii credibilitatea și canonicitatea, necesare nu numai credinciosului de rînd dar, mai cu seamă, canonicilor știutori de slavonă. În: *Întîi strigatul* g. *Pîrvozvanul* (VS, nov., 30), doar aparent este vorba despre un calc, readus la forma din slavonă prin glosă. În realitate, cele două sintagme nu aveau absolut nici o valoare în limba română, prima putînd părea chiar suspectă. Chiar singure, aceste două exemple ilustrează felul în care termenii slavoni aparținînd lexicului religios, pătrunzînd în română, devin denotanți de referință, forma slavonă rămîniînd un punct de referință, investit cu sacralitate. Din această perspectivă, construcția textului făcea ca, în astfel de situații, lectura glosei să devină obligatorie, ea nemaifiînd un simplu adjuvant, ci un adevărat garant.

Situația din: „Iară într-aceia loc ce să chema Svînta Sventîlor, adecă **СВАТЫХ СВАТАА**, nime nu cuteza să între” (VARL., 335, 16-18), unde avem a face cu un ebraism real, de formă și se conținut, transmis în toate traducerile, poate pleda în acest sens, dar explicația de mai sus trebuie completată arătîndu-se că forța limbii sfinte, faptul că cele sacre necesită vehicularea lor prin formule con-sacra(liza)te erau factori care, uneori, impuneau astfel de soluții.

faptului că accesul la respectiva idee s-a făcut în mod optim prin limba textului original iar traducerea nu s-ar ridica la nivelul cerut, ceea ce, în esență, echivalează cu afirmarea limitelor oricărui act de traducere⁵.

4.4.2. Categoria cea mai importantă, cea mai bogată și cea mai largă totodată cuprinde situațiile în care, datorită încercării de a oferi o traducere literală, textul se încarcă de elemente al căror uz obișnuit în limba română nu era compatibil sau era mai puțin compatibil cu valorile pe care contextul le cerea în acel moment respectivelor elemente. În felul acesta, textul românesc dobânda zone ambigui ori obscure, motiv pentru care explicațiile care se referă la sensul în care trebuiau considerate acele structuri și cuvinte sînt mai mult decît necesare cititorului⁶. Din punct de vedere al gradului de compatibilitate al traducerii inițiale cu sistemul și cu uzul românei, situațiile concrete ordonate în această categorie reflectă caracterul necesar al gloselor din mai multe puncte de vedere. Chiar dacă este vorba despre texte biblice și religioase în sens larg - texte cu autoritate nu doar în plan conceptual, ci și în plan lingvistic, și care, pe alocuri, pot fi considerate asimilate în mare măsură -, chiar dacă se poate accepta că, în destul de multe cazuri, structurile despre care va fi vorba puteau apărea prin poligeneză, nefiind neapărat proprii numai unei anumite limbi, cititorul rămîne mai mult sau mai puțin neajutorat în fața traducerii literale. Acest fapt se datorează în mare măsură diferențelor de organizare dintre nivelurile morfo-sintactic și lexical-semantic ale limbilor în contact.

Fie că este vorba despre structuri sintactice, fie că este vorba despre structuri lexicale, fie că este vorba despre cuvinte și valori semantice, în exemplele care urmează, tendința de a urma un anumit model este evidentă. Cu toate că se pot presupune mai multe cauze pentru care traducătorul și revizorul acționau astfel, importantă rămîne măsura în care, pe această cale, limba și receptorul se exersau, chiar dacă multe dintre aceste încercări nu supraviețuiau căci nu erau reluate, fiind incompatibile cu modul de conceptualizare⁷, de asociere, de exprimare etc. în limba română. Fiind vorba despre niște traduceri de texte religioase, și ținînd seama de faptul că limba română încă nu deținea importante resurse interne care să fi generat structuri și valori semantice de complexitate și nivelul celor din textele de tradus, se poate considera că traducerea literală precumpănea. Cu alte cuvinte, presiunea modelului străin era atît de însemnată, încît cu greu apar segmente de text care să nu poarte amprenta a ceea ce apare în textul de tradus. Cu toate acestea, se pot identifica diferențe între soluțiile găsite de traducători și revizori, date de situația din compartimentele limbii (sintactic, lexical-semantic), de felul în care presiunile limbii-model se exercită și se resimt, de felul în care textul de tradus a fost înțeles, precum și de nevoile și posibilitățile percepute și stăpînite în actualizarea respectivelor forme și valori.

4.4.2.1. O primă categorie de astfel de situații este reprezentată de exemple precum: *nu era g. Că era omoriți* (NTB, Mt., 2, 18) („quia non sunt”, gr. ὅτι οὐκ εἰσίν); „ce e noao și ție” g. *Ce treabă avem cu tine* (NTB, Mc., 1, 24) („Quid nobis et tibi”); „supt Aviator” g. *În zilele* (NTB, Mc., 2, 26) („sub Abiathar”); „să-l prinză cu cuvîntul” g. *Să-l amăgească* (NTB, Mc., 12, 13) („eum caperunt in verbo”; ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσιν λόγῳ); *Den rodul lor* g. *Di[n] învățătura lor* (NTB, Mt., 7, 16) (*fructibus*, ἀπό τῶν καρπῶν); „Ia-l pre el” g. *Omoră-l pre el* (NTB, FA, 21, 36) („Tolle eum”; αἶρε αὐτόν); „Eu-s și născut într-aceaia” g. *Pîrgariu* (NTB, FA, 22, 28) („Ego autem et natus sum”; ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι); „s-au întorsu de la mine” g. *S-au lepădat de mine* (NTB, 2Tim., 1, 15) („aversi sunt”; ἀπεστράφησάν με); „Varsava, cela ce fu numit Iust” g. *Porecla* (NTB, FA, 1, 23) („cognominatus est”); *să nu-l calce* g. *Împresoare* (NTB, Mc., 3, 9) („ne comprimerent”, μὴ θλίβωσιν).

4.4.2.2. Există și situații inverse, în care glosa conține traducerea literală: „aceasta nu să poate” g. *Nepuțința iaste* (NTB, Mc., 10, 27) („impossibile est”; ἀδύνατον); „Împărățîia ceriului silescu” g. *O iau cu putearea, o răpescu* (NTB, Mt., 11, 12) (*rapiunt*; ἀρπάζουσιν). Pentru aceste cazuri, se poate afirma că

⁵ În cazul în care astfel de citate nu ar fi fost glosate, s-ar fi putut crede că prea multa știință de carte și buna cunoaștere a limbilor străine, în care Dosoftei era exersat, au putut conduce la astfel de scăpări. În realitate, neexistînd în text cazuri în care Dosoftei să omită explicarea unui citat (cu excepția situațiilor în care, deja explicat, citatul este reluat mai tîrziu, dar și în multe cazuri de reluare se constată și reluarea explicației) Dosoftei prezintă în comportament una din mărcile veritabilului cărturar și om de cultură, deoarece nu confundă nici o clipă sistemele pe care le are în posesie și își îndeplinește pînă la capăt și în amănunt misiunea pe care singur și-a asumat-o.

⁶ Este o caracteristică a funcționării limbii aceea că, în crearea de imagini, forme de exprimare etc., emițătorul este orientat și stimulat de context. Pentru ca acestea să se impună, însă, ele au nevoie de girul receptorului. Acesta din urmă, la rîndul său, pe calea inversă, a descifrării mesajului, poate fi orientat de același context în a dezlega micile „enigme” care încifrează suplimentar mesajul, conferindu-i în schimb atractivitate de formă și de conținut chiar.

⁷ Dacă, pentru edificarea aspectului literar, această concurență dintre calcuri este importantă, strict din perspectiva traducerii, șansele de supraviețuire a calcului interesează mai puțin, importantă fiind doar înțelegerea corectă a fragmentului respectiv de text, fapt care nu are o relație strictă cu procesul de reținere a acestor inovații de către aspectul literar.

soluția din text asigură în mod clar înțelegerea textului pentru majoritatea receptorilor, fiind autosuficientă totodată; glosa are mai curînd rolul de a gira cumva literaritatea traducerii, și mai puțin de a completa prin nuanțare.

4.4.2.3. Cele de mai sus arată că, uneori, datorită existenței unui imperativ imediat (respectat în mod consecvent), traducerea ajunge să conțină unele structuri vagi sau ambigue din punctul de vedere al limbii române. Avînd în vedere nevoile receptorului, se impune găsirea unui echivalent acceptabil, care să nu obtureze conținutul textului, locul în care receptorul se întîlnește cu conținutul textului fiind glosa. Alteori, traducerea din text este pe înțelesul receptorului. În acest caz, presiunea textului străin este preluată de glosă, cea care asigură acum conformitatea cu textul de tradus.

4.4.3. Ca și precedentele, cazurile care urmează decurg din atitudinea traducătorului care, după ce a urmat cu fidelitate textul de tradus, are grijă să nu apară confuzii nedorite, la nivel strict lexical de data aceasta. Astfel, în situațiile în care textul conține un cuvînt ce ar putea fi interpretat ca reprezentînd un alt nume decît cel pentru care stă, glosatorul oferă explicația marginală. Aceste glose întăresc cel mai bine ideea că, de pe margine, se oferă ajutor cititorului.

Apar astfel: *sloboziră*-o g. *Corabiia* (NTB, FA, 27, 40); „Că întru el bine vru” g. *Tatăl* (NTB, Col., 1, 19); „I-au dus la-mpăratul” g. *Ianuș Ianni* (VS, apr., 27); „au tăiat capetele lor” g. *adecă a lui Evsebie și Filic* (VS, oct., 7); *aceaia zi* g. *Zuoa de giudeț* (NTB, Evr., 10, 25); „Deci călugărița ce face?!” g. *Melanthiia* (VS, dec., 24); „Și certă Iisus pre el” g. *Pre dracul* (NTB, Mt., 17, 18), unde intervenția poate fi exagerată deoarece complementul direct este anticipat, iar cele anterioare din text permit subînțelegerea fără echivoc; „Slugă ești chemat? Nu gîndi, ce să poți fii și slobod, mai bine trăiaște cu *aceaia*” g. *Adecă cu slujbă* (NTB, 1Cor., 7, 21); „petrecea acolo” g. *în Sina* (VS, ian., 14); „Iară de verguri (...) bine iaste omului a fi așa” g. *În vergurie* (NTB, 1Cor., 7, 26); „Moisi au fost credincios în toată casa lui” g. *Lui Dumnezău* (NTB, Evr., 3, 2)⁸; „Și nu ca Moisi, de-și acoperiia fața lui, ca să nu o vază fii lui Israil, sfîrșaniia *aceiia* carea era trecătoare” g. *A strălucirei* (NTB, 2Cor., 3, 13). Cazul este tratat diferit în limbile clasice și moderne: *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderet filii Israel in faciem eius, quod evacuatur*; καὶ οὐ καθάπερ Μωϋσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου⁹. Există situații în care, după textul maghiar, traducerea românească din PO nu explicitează subiectul, care este inclus sau exprimat prin pronume: „Și făcu trei feciori:” (*Gen.*, 6, 10); „Și tu bagă în corabie (...)” (*Gen.*, 6, 19); „Și era el de 6 sute de ani (...)”, dar, și aici, de fiecare dată apare marginal *Noe*¹⁰.

4.4.4. O altă subcategorie se referă la acele situații în care glosatorul are în vedere, tot ca urmare a traducerii literale, necesitatea unei completări impuse de limba română. În mod evident, subînțelesurile unei limbi nu corespund mereu și întocmai cu cele ale altei limbi, sau ele nu sînt tot atît de puternice precum în altă limbă. Urmînd traducerea întocmai, glosatorul simte nevoia predicatului, a unui atribut, a reluării unui substantiv, a unei completări pe care limba română nu o subînțelege cu necesitate. Aceste completări se deosebesc de cele ce urmează omisiunii din neatenție a unui segment de text. Totuși, uneori, este greu de știut dacă acestea din urmă nu fac parte din prima categorie. De aceea, prezentul paragraf cuprinde ambele tipuri de completări.

4.4.4.1. Întrucît subînțelegerea nu este automată în limba română, necesitatea glosei este indubitabilă în: „Cu lapte hrăniui pre voi, nu cu bucate, că încă nu puteați ce nece acum încă *puteți*” g. *Suferi* (NTB, 1Cor., 3, 2), (pentru lat. „Iac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nunc quidem potestis”); „Și cunoscînd Iacov și Chifa și Ioan, carii să ținea stîlpi, că mi-e dat și mie darul, mîinile deaderă cu mine și cu Varnava, spre însoțire, ca noi, între păgîni, iară ei, între tăiații *împregiur*” g. *Să propoveduiască* (NTB, Gal., 2, 9) („et cum cognovissent gratiam, quae data est mihi, Iacobus et Cephas, et Ioannes, qui videbantur columnae esse, dexteris dederunt mihi, et Barnabae societatis; ut nos in gentes, ipsi autem in

⁸ Versetul 6 contrazice glosa; casa lui Moise era mai degrabă poporul lui Israel, o relație paralelă fiind între creștini și Isus, dar interesați fiind doar de motivațiile și modul de a gîndi al glosatorului, considerăm că greșeala aceasta nu afectează tipologia.

⁹ Versiunile românești aduc în text substantivul în discuție: „Și nu ca Moise, care-și punea un vâl pe fața sa, ca fiii lui Israel să nu vadă sfîrșitul strălucirii celei trecătoare” (B.Ort.); „nu ca Moise, care-și punea un vâl pe față, ca fiii lui Israel să nu vadă sfîrșitul acelei străluciri trecătoare” (în notă: „Lit. «sfîrșitul aceluia fapt trecător»”) (N.T.Cath.); în ultimul caz, varianta literală coincide cu soluția cea mai clară. Unele traduceri moderne străine au preferat să lase ușoara ambiguitate nedezvăluită; (cf. Segond, B.Jer., B.magh., versiunile engleze și germane).

¹⁰ În alte situații, însă (înșiruite de-a lungul textului și, firește, referindu-se și la alte personaje biblice), cîte un nume de personaj biblic important, notat marginal, are mai curînd rolul de a marca pe alocuri partea de text în care este vorba despre respectivul personaj.

circumcisionem”); „Bucatele a pîntecelui și pîntecele a *bucatelor*, iară Dumnezău (...)” g. *Îs rînduite* (NTB, *1Cor.*, 6, 13) („Esca ventri, et venter escis”); „Ce încă ai cîteva nume în Sardiia carii nu și-au spurcat veșmentele sale; pentr-aceaia vor îmbla cu mine în *albe*, că-s destoinici” g. *Veșmente* (NTB, *Ap.*, 3, 4) („Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinaverunt vestimenta sua: et ambulabunt mecum in albis”); „trăim nemîncăți, și nemică *luînd*” g. *De mîncare* (NTB, *FA*, 27, 33) („expectantes ieiuni permanetis, nihil accipientes”); *nu ceareți* g. *De la Dumnezău* (NTB, *Iac.*, 4, 2). În: „iară *fața* Domnului, spre ceia ce fac rău” g. *Mînioasă și va piiarde de pre pămînt numele lor* (NTB, *1P*, 3, 12) („Vultus autem Domini super facientes mala”) se continuă ideea din *Ps*, 34, 17 (trimiterea lipsind); continuarea acesta pare mai curînd orientativă și persuasivă decît aducătoare a unui plus de informație, de natură să ajute cititorul în noianul de versete al căror sens cu greu îl pătrunde.

4.4.4.2. O completare necesară, cerută de nivelul lexical al limbii române, probabil, lipsită de un corespondent exact al celui din textul de tradus, situație dată de lipsa respectivei realități, apare în: *scauna* g. *Crăești* (NTB, *Col.*, 1, 16), unde se aduce o nuanțare importantă, căci în textul latinesc apare *throni*.¹¹ Asemănător par să se prezinte faptele în: „Și stealele ceriului căzură pre pămînt, cumu-și leapadă smochinul *poamele* sale, cîndu-l scutură vînt mare” g. *Ceale săci și viermănoase* (NTB, *Ap.*, 6, 13) („ficus emittit grossos suos”; ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους)¹². De data aceasta, precizarea este greșită dar, chiar și așa, datorită intenției de la baza ei, intră în această categorie.

4.4.4.3. Un exemplu de glosă necesară, fără de care cititorul ar fi supus unui efort, fără ca acesta să fie urmat în mod necesar de înțelegerea sau dezambiguizarea textului, apare în: „glasurile prorocilor care le să cetia în toata sîmbăta, giudecînd pre el, *împlură*” g. *Tot ce era scris despre Hristos* (NTB, *FA*, 13, 27), unde precizarea, prin limitare, lămurește sensul, în contextul general. Tot astfel se petrec lucrurile în: *durearea mueriei* g. *Cînd naște* (NTB, *1Sol.*, 5, 3), unde precizarea este utilă, ea putînd chiar intra în textul românesc (în latină apare: „dolor in utero habenti”); în: „Aceștea-s carii *s-au despărțit*” g. *De la săborul credincioșilor* (NTB, *Iuda*, 19); în: „Că de au fost slăvit ce e pieitoriu, cu multu-i mai slăvit ce *rămîne*” g. *În veaci* (NTB, *2Cor.*, 3, 11); chiar și în: „Că frică-i fu să nu ne pîrască rădicători a fi pentru zuoa de *astăzi*” g. *Pen ce să adunară* (NTB, *FA*, 19, 40)¹³. În: „eu n-am asuprit pre *voi*” g. *Cu plata* (NTB, *2Cor.*, 12, 13), cu toate că precizarea este cerută cu necesitate, dezambiguizarea poate sugera că o altfel de formă de asuprire se recunoaște, caz asemănător cu cel din: „Epafra iubitul *soțul* nostru” g. *În slujba Evangheliei* (NTB, *Col.*, 1, 7); „și rînduiala legiei și *slujiria* și făgăduialele” g. *Dumnezeiască* (NTB, *Romani*, 9, 4); „Filipp Evanghelistul (carele era unul din cei *șapte*)” g. *Diiaconi* (NTB, *FA*, 21, 8); „să va fi altui *bărbat*” g. *Muiare* (NTB, *Romani*, 7, 3).. În „*mearse* în Siriia” g. *Pre mare* (NTB, *FA*, 18, 18), nu se lasă cititorului nici o posibilitate de a crede că drumul s-a parcurs pe uscat, iar în: „(...) fraților den păgîni, *închinăciune*” g. *Scriem* (NTB, *FA*, 15, 23), completarea, scrupuloasă căci face parte dintr-o scrisoare remisă prin terți, rămîne necesară¹⁴.

4.4.4.4. Probabil ulterioare, oricum incerte în ceea ce privește implicarea factorului literarității (posibilitatea confruntării cu vreun text similar nefiind prea edificatoare)¹⁵, sînt completări precum: „Fervutho, giuruiaste-te să fii *femeaie*” g. *vîlhovnicului* (VS, apr., 4) (aici nu exista posibilitatea de a se traduce din original „să-i fii” deoarece slavona nu prezenta această caracteristică); *cu dezmierdări* g. *și cu măgulitur* (VS, nov., 25); „Acesta svînt au fost preut în Țarigrad în svînta *besearică*” g. *în dzîlele împăratului Theodosie cel Mic* (VS, febr., 16); „Și, deaca o firși o *pită* și dzîsă Pavel:” g. *îi dzîsă Antonie*: „*Pappie, mănîncă s-altă pîne!*” (VS, mart., 7); „El *să făcea* plîngînd și rugîndu-l, de nevoe dzîsă:” g. *păcătos și n-are nice un bine, însă dodeindu-l bătrînul* (VS, dec., 3) (inițial omis, segmentul din glosă a fost introdus, căci el aparține textului). În: „mutîndu-ne de la *stricăcioase* a Împărății Ceriului” g. *a lumii la cele nesticăcioase*”

¹¹ Limba română deținea termenul *tron*, dar sensul său era nepotrivit în acest context ‘ladă, sicriu’.

¹² Sensul termenului grecesc este ‘smochină tîrzie, bine coaptă’, dar și ‘nemuritor’.

¹³ Completarea pare a trăda faptul că traducătorul s-a inspirat din versiunea latină.

¹⁴ Pe aceeași cale, poate apărea și o glosă redundantă, precum în: „Iară aseamenea iaste Împărăția ceriurelor năvodului aruncat în mare, carele adună de tot fealiul” g. *Ce în apă* (NTB, *Mt.*, 13, 47) în gr. apare ἐκ παντός γένους, textele slavone prezintă: *всѣхъкого рода*, în vreme ce textul latin prezintă: „ex omni genere piscium”. De fapt, o glosă în acest loc ar fi trebuit să facă niște nuanțări dificil de operat și de care glosatorul nu ar fi putut fi sigur. Cu năvodul se pot prinde nenumărate specii de vietăți marine, plante, felurite deșeuri provenite de la om. Ideea era aceea că, după extragerea năvodului din mare, are loc o selecție care separă vietățile marine comestibile sau trebuincioase, de ceea ce pescarul nu va reține.

¹⁵ Cu excepția următoarelor lucrări: Agapios Monahis Kretensis, *Biblion oraiotaton columenon Amartolon soteria*, Venetia, Glykes, 1681, Ioan Hrisostom, *Mărgăritare* (...), București, 1691, *Minaion, Biblion tu Fevruariu minos. Periehon ten prepusan auto aposan akoluthian* (...), Venetia, 1689, *Minaion, Biblion ton Ianouarion menos...*, Venetia, 1689, *Minaion, Biblion tu Fevruarion menos...*, Venetia, 1678, celelalte mineie au fost consultate sub forma edițiilor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

(VS, nov., 30) avem a face mai curînd cu o glosă datorată corecturii căci porțiunea nu are cum să fie o completare pentru înțelegere sau altceva, ci numai una care, inițial, a scăpat prin omisiune. Probabil ulterioară este completarea din MOXA (74^v), în dreptul numelui unui personaj: „Acesta au prorocit și s-au plinit”; „Cainan născu pre Salla și trăi 420 de ani” (MOXA, 12^v), adăugire marginală. Tot ulterioară momentului traducerii poate fi glosa din: *a viia g. În trup* (NTB, 1P, 4, 2) (*in carne*, ἐν σαρκί).

Pentru acest exemplu situația este complexă la nivelul deducțiilor care se pot face analizînd cazul. Completarea din glosă se referă la un termen care, pe lângă faptul, de maximă importanță, că era prezent în textul sacru și nu putea fi omis nicicum, el nici nu era de natură să ridice vreo problemă la traducere¹⁶. Faptul acesta poate însemna că traducătorul a omis cuvîntul, din neatenție, poate. În acest caz, glosa ar proveni în urma unei revizii, a unei corecturi, operate de către traducător sau de altcineva. Fie că aceasta s-a executat pe manuscris, fie că s-a făcut pe un exemplar tipărit, dacă ea a fost făcută de către traducător, nu se poate explica motivul pentru care, după corectură, lucrarea a intrat la tipar fără ca textul să conțină ceea ce apare în glosă dar, în adevăr, aparține textului propriu-zis. Chiar dacă corectura aparține altcuiva decît traducătorului, nu se poate ști dacă textul a mers la tipar fără consultarea și acordul traducătorului și apoi, eventual, al celor ce patronau întreprinderea, pentru ca textul să fie întregit. Dacă situația nu se datorează hazardului, unei scăpări, lipsei de coordonare, elemente care pîndeau la fiecare articulație a drumului dinspre cărțile consultate spre traducere înspre cartea românească, cauza pentru care, în mod conștient, cineva ar fi procedat așa cum apare în text ne scapă¹⁷.

4.4.4.5. Dacă, pentru unele cazuri de mai sus se poate accepta că aparțin traducătorului (-compiler) completările, pentru altele așa ceva este aproape de neconceput. În aceste cazuri, fie omisiunea s-a produs și în original, unde s-a glosat marginal iar autorul român nu și-a asumat răspunderea introducerii în text a acestor elemente (acest tip de glose, în original, nu era singurul), fie revizia de dinaintea tipăririi nu a fost foarte atent operată.

4.4.5. Situațiile în care, utilizînd corespondentul sau echivalentul termenului din textul de tradus, în limba română se ajunge la alte valori și nuanțe de sens decît cele cerute în acel caz pentru respectivul context, sînt de natură să dezvăluie gradul de înțelegere a textului de către glosator precum și unele procese intime de extindere și consolidare a nivelului lexical al vechiului aspect literar românesc. Deși traducerea era corectă sub aspect formal, rămînea necesitatea unor ajustări la nivel semantic. Astfel de cazuri sînt destul de numeroase, chiar dacă, și aici, se pot decela subcategoriile. Înțelegînd că, în adevăr, deși cititorul poate deprinde noi cunoștințe pe toate căile sau își poate consolida cunoștințe deja deținute, trebuie menționat că există situații în care deprinderea de cunoștințe sau consolidarea acestora de către cititor pare a fi constituit principala grijă a glosatorului. Este vorba despre situațiile în care, deși în text se utilizează un termen ce nu poate fi considerat necunoscut cititorului și nici nu poate fi luat în altă accepțiune decît cea cerută în mod firesc de către context, cu toate acestea, apare o glosă care conține un termen despre a cărui valoare, fie și paradigmatică, nu se poate presupune același lucru.

Situațiile care urmează, deși strîns legate între ele, ilustrează cu pregnanță neajunsuri diferite, ieșite la iveală ca urmare a contactului dintre limbi. Unele exemple reflectă dificultăți de traducere, date de neajunsurile limbii române, sau de diferențele dintre limbile în contact (referitoare, mai cu seamă la faptul că termenii corespondenți nu trimit mereu la aceeași imagine sau au conotații diferite). Apoi, metafora, metonimia, sinecdoca, restrîngerea sferei, jocul dintre denotație și conotație, relația de contiguitate, re-

¹⁶ Chiar dacă se are în vedere ipoteza aberantă că, puțindu-se referi la alt sens, existent în plan paradigmatic, ‘prepuț’, în context faptul acesta ar fi fost absurd. Chiar și așa, de fapt, traducătorul nu putea dezvolta un astfel de raționament întrucît și acel sens se reda în limba română prin intermediul aceleiași forme.

¹⁷ Neintervenția, în urma corecturii, asupra paginii de text tipărit deja probabil că este o neputință dată de procedeele de tipărire. În general, nu se poate considera ca fiind o practică sau un procedeu lesnicios retipărirea paginii deja tipărite, pentru a se corecta o omisiune. În plus, elementele marginale doar rareori prezintă caracteristici formale care ar putea susține ipoteza că provin în urma unei corecturi și se constituie într-o îndreptare, oricum mai la îndemîna decît retipărirea întregii pagini ori a întregului text.

La p. 5, 6, 7, 8 sau 97, 98 ale CP apar porțiuni de text completate de mîna, dar ele coincid ca poziție în text și se poate crede că s-a îndreptat astfel vreo deteriorare a hîrtiei. De aceea, s-ar putea considera că deteriorările care apar în alte locuri (vezi p. 127, 132) sînt tîrzii, motiv pentru care completările lipsesc. Pe de altă parte, în numeroase locuri, care se înșiră de-a lungul întregului text, *conef-ul*, care a fost tipărit cu altă culoare, apare. Deși lucrul acesta nu se întîmplă în absolut toate situațiile, numărul mare de astfel de cazuri este de natură să indice cu certitudine că, în mod obișnuit, paginile puteau fi retipărite și chiar se retipăreau (dacă nu cumva se utiliza un soi de stampilă) pentru a cuprinde felurite semne ce însoțeau textul propriu-zis (vezi, spre exemplu, p. 8, 32, 34, 35, 49, 80, 190, 318, 407, 431, 454, 455). Apar destule situații (vezi p. 69, 85, 95) în care spațiile albe lăsate în acest scop au fost prea mari, în mod nejustificat, comparativ cu acele situații în care calculul intervalului a fost exact. La p. 81, unde s-a uitat, probabil, să se rezerve spațiu, indicațiile care în rest apar în spațiul textului, sînt scrise pe margine. La p. 563 și 564 a CP (unde se utilizează prima metodă), pe margine se notează tocmai segmentele respective, începătoare de zaceală și care fuseseră omise.

creația, apar într-un anume fel în limba din care se traduce, o traducere corectă sub aspect formal impunând ajustări, operabile pe calea glosării. În chip firesc, limba română își avea imaginile și figurile ei, nu neapărat coincidente ca direcție și nu neapărat peste tot unde limba din care se traducea avea respectivele imagini și figuri; uzurile frecvente ale perechilor de echivalenți (din limba română și limba din care se traducea), după ce au condus la asocierea cu anumite valori semantice și de întrebuințare, au făcut ca, în relație cu anumite contexte, respectivele perechi să aibă valori și posibilități de actualizare diferite în cele două limbi.

La rigoare, aproape totul fiind traducere literală, ori străduință în acest sens, glosele care urmează fac parte din categoria celor care încearcă să transleze și să echivaleze cumva niște conținuturi, și, uneori, și niște forme, conform limbilor prin care textul a trecut, dar fără a ignora complet realitatea sistemului propriu, peste care vorbitorul român nu putea trece. Avînd în vedere faptul că, termenii glosați reprezentau cuvinte care, luate izolat, făceau parte dintr-un fond bine cunoscut cititorului, se poate spune că, într-un anumit sens, glosele îl cuibesc ceea ce apare în text tocmai deoarece, în context, acele cuvinte, corespunzînd celor din textul de tradus, erau investite cu valori pe care, în mod curent, vorbitorul român nu le aloca respectivelor elemente lexicale.

4.4.5.1. O primă subcategorie cuprinde situațiile în care se explică valoarea contextuală a cîte unui termen, de altfel cunoscut de către receptor. Pe această cale se poate ajunge chiar la tîlcuirea unui scurt segment de text, glosa nemaifiind doar o modalitate de echivalare, ea devenind o mică explicație. În unele cazuri, termenul utilizat are în limba română doar printre notele de conținut ceea ce, în textul de tradus, constituie valoarea sa. În felul acesta, termeni și sintagme necesită glosarea fără de care cititorul român ar rămîne dezorientat sau ar înțelege greșit textul: „Și atunci să va arăta *sămnul* Fiiului omenesc” g. *Sămnul Fiiului iaste putearea și slava lui, cu carea va veni* (NTB, Mt., 24, 30); „ce fac carii să botează pentru morți” g. *Botezul să zice spălarea trupului mort, adecă scăldarea deaca moare* (NTB, 1Cor., 15, 29); „Iară acum ne-am slobozit de leage, murind el, întru carea eram ținuți să slujim noi întru noirea duhului și nu întru vechitura *scripturiei*” g. *Pre scrisoare înțelege-să păcatul* (NTB, Romani, 7, 6); „Că unulu-i Dumnezău, carele îndereptează *tăierea* împregiur den credință și netăiaria împregiur pren credință” g. *Jidovul, să înțelege tăierea împregiur, iară netăierea împregiur, păgîinii* (NTB, Romani, 3, 30); „ne-au făcut pre noi destoinici a lua parte în moșia sfinților, întru *lumină*” g. *Ce să zice, împărăției* (NTB, Col., 1, 12); „mearsără den jidovi și *credincioși*” g. *Ce să zice, carii veniia den păgîni, de să făcea creștini* (NTB, FA, 13, 43); *mortăciuni* g. *Au jărtvelor, ce să zice, carele sînt sugrumate, și nu le slobod sînge* (NTB, FA, 15, 20); „în zilele *scrisoarei*” g. *Cînd să scriia jidovii, să dea dajde* (NTB, FA, 5, 37) („in diebus professionis”; ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς) (traducerea coincide cu cele din CB, CP și BB); „Știind că curund mi-i a pune *cortul* mieu” g. *Cortul iaste trupul; înțelege că va muri* (NTB, 2P, 1, 14); „Însă voi *unsoare* aveți de la cel sfînt” g. *Unsoarea, să înțelege darul Duhului Sfînt* (NTB, II, 2, 20); „Și întră în casa Zahariei, și să *închină* Elisaftei” g. *Ce să zice că-i voi bine, și-i zise binețe, au zua bună* (NTB, Lc., 1, 40); *să se închine* g. *Să-i zică zua bună* (NTB, Mc., 9, 15); „mai lesni iaste *cămilei* pren uriachea acului a treace” g. *Cămila să zice că-i funea corabii, iar în cest loc, să înțelege cămila* (NTB, Mt., 19, 24); „Au nu știți că cei ce aleargă la *halcă*, toți aleargă, iară unul ia dobînda? g. *Halca iaste, de pun vrun lucru scump într-un loc, deci aleargă, carele sosește mai curînd, ia dobînda* (NTB, 1Cor., 9, 24) („in stadio”; ἐν σταδίῳ); „a fi destoinici slugi Legii ceii, noao, nu *slovelor*, ce sufletului, că slova omoară, iară Duhul înviiază” g. *Slova, să zice Leagea* (NTB, 2Cor., 3, 6); „meargerea grăiaște-se: viață cu frică și cu cinste”; „«Cine va creake întru mine, cum zice scriptura, rîuri vor cură den mațele lui ape vii». Mațele amu acicea inemă se grăiaște (ce se zice, cugetele cuvintelor sufletului)” (CCÎ, 191, 28-31); „în hrăboriia sa cea orbitoare omorîră pre taore”. (PO, Gen., 49, 6) g. *Taore iaste Sikhem, cela ce au rușenat pre Dina. Așa ceteaște Ion Zlatoust*. Este de remarcat sugestia implicită conform căreia glosa apare ca reflex al unei lecturi. Ultima propoziție este mai puțin semn al prudenței glosatorului care ar indica în mod onest sursa, fără a-și lua răspunderea celor de acolo; mai curînd este o formă de legitimare prin apelul la autoritate. În alte texte apare: „gögjükbén bikákát szelidítettek meg” (B.magh.); „in their selfwill they digged down a wall” (N.T.engl.); textele latinesc și grecesc prezentînd: „in voluntate sua suffoderunt murum”; respectiv: ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν ἀνθρώπους, καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον. Verbul din versiunea grecească avea sensul ‘estropier en coupant les nerfs’. Nu este lipsit de importanță faptul că gr. ταῦρος nu are doar sensul știut, ori poate căpăta sensuri figurate precum ‘bărbăție, vigoare (sexuală)’ ci și sensul ‘perineu’. Alături de acestea stă și glosa marginală din PO, unde, sub Ex., 12, 5, privitor te termenul *miel* apărut în text, pe urmele traducătorului maghiar, se traduce: „Mielul paștelor. Mielul, ce sămn mielulu, ne învață sfînt Pavel apostul la Corint, unde dzice: mielul paștelor noastre Hristos, cine drept noi se-au aldovănit”. În acest caz, glosa explicativă derivă din spusele autorității citate și, totodată, în mod implicit dar și explicit, face apel la respectiva autoritate. De asemenea, sub Ex., 16,

34 (PO), pentru *Adevăratură*, se dă glosa: „Adevăratură, amu, pre acel loc unde făcea jirtvă și se ruga și unde sta scaunul propovedaniei ainte de ce ară face cortul”.

4.4.5.2. În aceeași categorie a gloselor care explică termeni și expresii se socotesc și exemple precum: „om tare” g. *Fără milă* (NTB, *Mt.*, 25, 24) („homo durus”, σκληρός άνθρωπος); „de eșirea lui” g. *Ce să zice, de moartea lui* (NTB, *Lc.*, 9, 31) („excessum eius”; τὴν ἔξοδον αὐτοῦ); „Mînule curund nu-ți pune pre nime” g. *Sau nu popi pre nime* (NTB, *1Tim.*, 5, 22)¹⁸; „Iară de nu voiu ști putearea glasului” g. *Înțelesul* (NTB, *1Cor.*, 14, 11) („Si ergo nesciero virtutem vocis”; ἐὰν οὖν μὴ εἶδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς), unde se observă că, uneori, termenul din original poate fi mai bogat în sensuri, caz în care glosa adaugă și refacă, calcul semantic rezultat adăugându-se formelor ce își cer dreptul de cetate. Apoi: *îmbucătura* g. *Pîinea* (NTB, *I.*, 13, 30) (*bucellam*); „împărțirile Duhului Sfînt” g. *Darurile* (NTB, *Evr.*, 2, 4) (πνεύματος ἁγίου μερισμοῦ); „Sluga sfinților” g. *A jărtăvnicului* (NTB, *Evr.*, 8, 2), unde precizarea este capitală, deoarece ste vorba despre spațiu și nu despre persoană, precum și în: „Nece prin sîngele țapilor și giuncilor, ce prin sîngele său întră odată în sfinție, dobîndind răscumpărarea de vecie” g. *Ce să zice jărtăvnic* (NTB, *Evr.*, 9, 12)¹⁹. În „nece unul nu-i mut” g. *Fără înțeles* (NTB, *1Cor.*, 14, 10), are loc o centrare, corectă, pe un alt sens decît pe cel sugerat în primă instanță prin traducerea din text; cf. („nihil sine voce est”, οὐδὲν ἄφωνον)²⁰.

4.4.5.3. Fără a exista o glosă în textul maghiar, în locul corespunzător, PO prezintă sub *Gen.*, 31, 54: „Și Iacov giură lu Laban pre frica tăfîni-său, lui Isac”, glosat prin *Frica, amu teamerea domnezeiască*. Referirea la „cel de care se teme Isac” apare deja sub *Gen.*, 31, 42, însă majoritatea diferitelor traduceri nu prezintă glosa în acel loc, ci aici, eventual cu o trimitere înapoi, către versetul 42. Textul maghiar a cărui traducere este PO prezintă sub *Gen.*, 31, 42 următoarea glosă cu referire la termenul *felelme*, cel care a fost redat în PO prin *frica*: „Iacob neusi itt az Istent Isaknac felelmenec. Miert hogy Isaac Isten felő es tisztellő vala”. După cum se observă, PO nu numai că nu a preluat glosa pe poziția pe care aceasta apare în textul lui Heltai, dar a tradus în mod incomplet obturînd ceea ce era mai important: aceasta era una dintre modalitățile de a concepe Divinitatea, teama împletindu-se cu respectul. Lectura *Vechiului Testament* (într-o anumită măsură, și aceea a *Noului Testament*) arată - prin termenii-atribute prin care Divinitatea este denumită preponderent într-un anumit moment - nu doar felul în care omul se raporta la aceasta și modul în care o percepea, ci și tipul dominant de relație la un moment dat.

Mai este de notat că, B.magh. prezintă glosa la v. 42²¹.

Foarte importantă este glosa următoare din NTB: *șireagul ceriului* g. *Ce să zice soarele, luna și stealele* (FA, 7, 42) („militiae caeli”; τῆ στρατῖα τοῦ οὐρανοῦ). În lipsa precizării (foarte probabil generată de experiența traducătorilor) ar fi fost extrem de dificil să se întuiască sensul sintagmei care s-ar putea înțelege și altfel (‘îngerii’, spre exemplu).

Interacțiunea limbilor în contact este de o complexitate ridicată, cauzele profunde ale glosării fiind multiple și, adeseori, inseparabile, nesupunîndu-se unor criterii clar delimitabile decît dacă se face abstracție de unele dintre acestea. De asemenea, influența textului de tradus a cunoscut mai multe niveluri de profunzime, nelipsind acele situații în care, precizări marginale acolo existente au fost preluate, mai ales marginal dar și intern, în traducerea românească. Consultarea paralelă a altui text decît principalul text de tradus poate lăsa urme în textul românesc, chiar dacă nu mereu acele glose au generat efecte pozitive în textul astfel rezultat. O glosă care provine din alt text decît cel maghiar apare în PO sub *Gen.*, 15, 20, unde textul conține o enumerare de popoare, unul dintre termeni fiind *uriazii* (în textul magh *az Oriasokat*). Marginal, PO glosează prin *sau Rafaim* (p. 51), termen care apare în textele grecesc, latinesc precum și în traducerile moderne, dar nu și în textul maghiar de la baza PO.

¹⁸ Acesta este sensul impunerii și, în greacă, acesta este sensul termenului aici utilizat. În textul grecesc se utilizează vb. ἐπιτίθημι. Gr. χειροτονέω redă la modul special actul ritualic al impunerii.

¹⁹ Traducerea corelată cu glosa pare a sugera că traducătorul era bun cunoașcător de greacă sau latină, ori că avea glosele altuia în față. Nici una din cele două ipoteze nu este confirmată în totalitate de celelalte acțiuni ale sale. A doua are mai multe șanse de a fi acceptată, dacă se consideră că traducătorul sau revizorul nu privea sau nu urma mereu glosele la care avea acces.

²⁰ Este un caz care sprijină actul glosării, în contextul în care traducerea urma fidel textul. După ce se traduce traducînd, se explică glosînd.

²¹ Majoritatea textelor prezintă, pe urma celui grecesc, termeni care se centrează pe sensul cel mai cunoscut (nu cel mai vechi) al gr. φόβος. Termenul grecesc, însă, are și sensul ‘cel care te eliberează de teamă, cel puternic’. Totodată, unele versiuni, cum este B.magh., pledează pentru termeni cu sensul ‘rudă, afin, ocrotitor (mai puternic)’. Ar putea exista aici o relație mult mai strînsă decît apare la prima vedere, care ar arăta că o traducere corectă ar merge în această direcție, și nu în cea actuală, care este facilă și, foarte probabil, „actualizată” într-un anumit moment. Dacă nu exagerează încercînd o imagine („frica de Isaac”), B.Ort. nu pare a pricepe aici, dar pricepe în dreptul vezi 53: „Acela, de care se temea Isaac”.

Consultarea unui text, însă, nu asigură automat înțelegerea acestuia; glosatorul PO își dă seama că trimiterea *Mt.*, 19, 4 se referă la *Gen.*, 1, 27, dar nu pare a înțelege nota marginală referitoare la *Gen.*, 1, 28: „Biruiți, amu oarece am făcut pre pământ al vostru să fie, pământul încă slujască, rodească și dea voao”. În textul maghiar apare „birodalmatoc ala”, iar pe margine: „(c Birodalmatoc alá) az, az, Valamit epitetec a földén az ti tulaydontoc legyen. A földis ebe szolgalyon tünektec, teremchē es adgyon”. După cum se observă, nota nu este o completare sau o variantă de traducere, așa cum ar sugera lectura textului românesc, ci este un comentariu (foarte vechi și foarte important) prin care se subliniază că în acest loc din textul sacru (în care se fixează termenii primei alianțe dintre Dumnezeu și om) i se acordă omului de către Divinitate un drept și i se circumscriu anumite limite. Astfel, dobândind capacitatea de cunoaștere, omul poate stăpîni și manipula ceea ce-l înconjoară, progresînd în plan științific și material. Totodată, menționînd realitățile care intră în această categorie, Dumnezeu trasează implicit o limită, prin nementionarea altor realități, care fac parte din Creație și care sînt accesibile (în diferite grade) cunoașterii umane²².

4.4.5.4. Deși în traducerea din: „mai mult nu să va întoarcă în *mormînt*” g. *Mai de multe ori nu va muri* (NTB, FA, 13, 34) („amplius iam non reversurum in corruptionem”; μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν), prima parte poate fi considerată ca urmînd originalul, finalul deja adaptînd, glosa rămîne aliatul cel mai fidel al cititorului, cea care asigură pătrunderea sensului, de asemenea în: „Așa cît prinsorile mele fură arătate în Hristos, *întru* toată giudecata și într-altele în toate” g. *Înțelege-să casa cea de giudecată, ce era în curtea împăratului* (NTB, Filip., 1, 13) („in omni praetorio”; ἐν ὄλω τῷ πραιτωρίῳ)²³, unde se observă și că urmarea fidelă a textului original poate impune glose pentru corecta înțelegere a textului în limba română.

4.4.5.5. În cazul în care termenul românesc ce putea fi utilizat era prea bogat în accepțiuni și, așadar, putea deveni prea vag, iar un alt termen, deși cunoscut, avea accepțiuni prea restrînse ori își pierduse valorile abstracte pe care contextul i le impunea, glosarea putea încerca să introducă anumite echilibruri prin care limba își solicita resursele, iar utilizatorul putea ajunge la înțelegerea textului: „Așa și noi, cînd eram poroboci, supt *leagea* lumiei eram puși supt slujbă” g. *Stihia* (NTB, Gal., 4, 3) („elementis mundi”; τὸ στοιχεῖον)²⁴, *stihii* g. *Leagea* (NTB, Gal., 4, 9) și „Păziți-vă să nu vă înșale cineva pre voi, cu filosofie și cu înșălăciune deșartă, după rînduialele omenești, după *stihia* lumiei, iară nu după a lui Hristos” g. *Stihia să înțelege obiceaiul Legiei supt carele îndereaptă Dumnezău Besearca lui, în Leagea Veache, ca și suptu un dascal* (NTB, Col., 2, 8). Cu un primitiv grecesc plin de sensuri, intermediat de slavonă, unde termenul este destul de încărcat în plan semantic, rom. *stihie* nu putea reda acceptabil ceea ce avea de redat. Soluția găsită de traducător este echivalarea în text prin termenul românesc care ar corespunde mai bine sensului contextual, dar menționînd în paralel termenul din original. În al doilea caz, cînd se revine la traducerea literală, are loc o inversiune, nedictată de cerințe ale traducerii, dar caracteristică oarecum NTB. Acest text conține și alte situații în care, la intervale rezonabile, doi termeni se permută din text în glosă și invers. Scopul principal pare a fi încercarea traducătorului glosator de a facilita înțelegerea textului de către cititor, cu îmbogățirea lexicului limbii, dar și a cititorului. În cel de-al treilea caz, cînd se depășește simpla

²² Vezi și celelalte astfel de note (în textul maghiar, căci textul românesc nu le ia în seamă decît foarte rar). Uneori, aceste note nu sînt legate prin referințe, precum la p. 34: „Icea au tocmit Domnul arma”, dar „(Ember altal) Itt szerzette az Isten a fegyuer altal valo buntetest.”, ceea ce lămurește confuza notă din limba română, fiind vorba despre întemeierea biblică a interdicției de a vărsa sîngele unui om, sînge care, altfel, se cere răzbunat. Tot după textul maghiar este și nota de la p. 235, referitoare la *adevărăturii* (Ex., 16, 34): „Adevărătura, amu pre acel loc unde făcea jirtvă și se ruga și unde sta scaunul propovedaniei, ainte de ce ară face cortul”.

²³ Glosele din NTB se marchează prin literele alfabetului, la fiecare cap în care apar glose reluîndu-se înșiruirea. Termenii din text care trimit către glosele din VS nu sînt mereu corect marcați, asteriscul apărînd de multe ori în enunț în punctul cel mai comod sau unde se încheie o sintagmă și nu exact în dreptul termenului vizat: „grăiaa înde *sine*” g. *cătră* (VS, ian., 27); „ce era de loc din *Milasa*” g. *de moșie* (VS, ian., 24).

²⁴ Acest verset a ridicat probleme serioase de înțelegere și, în consecință, de traducere. „Tot așa și noi, cînd eram copii, eram supuși *stihilor* acestei lumi”, în notă: „Sau «elementelor». Aceste «elemente» sînt în prinul rînd materia din care, după credința celor din vechime, este alcătuită lumea: pământul, apa, focul și aerul. Dar în deosebi arată forțele și energiile cosmice, în special ale astrilor, înzestrați după mentalitatea primitivă cu puteri dumnezeiești absolute asupra omului, care era silit să-și orienteze potrivit lor ținuta lui religioasă. Lumea păgînă era robită de aceste credințe, prin stăpînirea cărora simțămîntul religios era pornit spre creaturi, în loc să fie orientat spre Creator. În chip asemănător legea lui Moise a sfîrșit prin a înlănțui omul cu nenumărate prescripții, dispoziții și reguli omenești”. (N.T.Cath.). Interesant este cazul din B.magh., care urmează versiunea greco-latină, dar prezintă o notă în care explică sensul sintagmei „a világ elemei” în context, centrîndu-se pe distincțiile concret/abstract și formă/conținut. Probabil că traducătorii NTB au avut un text care, și el, avea asemenea precizări și de aceea trec în text sensul și pe margine forma. În BB apare: „Așa și noi, cînd eram prunci, supt *stihii* lumiei eram robiți”. Ar fi interesant de știut cît și ce au înțeles din acest verset cititorii BB și cît cei al NTB.

echivalare practică în primul caz, glosa conține o explicație mai amplă care fixează sensul contextual în cadre restrânse.

4.4.5.6. Cuprinzând termeni cunoscuți în spațiul românesc, specia care urmează conține glose prin care cititorul este corect orientat în receptarea și înțelegerea textului. În acest sens, glosatorul oferă precizări ce generează efecte multiple. Principalul rol și efect al acestora este de a centra receptorul doar pe unul dintre sensurile pe care, chiar în context, termenul utilizat în text le-ar putea avea. Sinonimul din glosă (unul dintre altele care ar putea fi utilizate pentru termenul din text) încearcă să înlăture echivocul, frecvent în orice limbă, dar mai ales în cele neexersate prin texte și contacte cu alte limbi. În subsidiar, aceste glose pot servi și persuadării cititorului, căruia i se impun anumite tipare mentale și căi de interpretare a textului, dar și întăririi anumitor cunoștințe (unele dobândite la lectura aceluiași text). Pe cât de variată, pe atât este de consistentă această specie de glose: *rîhna* g. *osîrdia* (VS, ian., 24) (primul termen, de origine slavă în limba română, avea ca nucleu de sens ‘zelul, emulația’ care, firește, se pot îndrepta în direcție negativă sau pozitivă; de aceea, glosa precizează, orientînd lectura în direcția pozitivă, în care este folosit termenul în context); *vetrile* g. *jărtăvnicile* (VS, oct., 21); *vatra* g. *trebnicul* (VS, oct., 21); *cu sfările* g. *cu jărtvele* (VS, oct., 21); „un fealiu de *buruiiană*” g. *legumă* (VS, oct., 23); *scăldătoare* g. *botedzătoarea* (VS, dec., 7); cazuri în care glosa precizează îngustînd notele de conținut. Tot o restrîngere de sens apare și în: „Spălătoriul, cu altu nume medelniță” (VARL, 283)²⁵, (proces ce ține de mecanismele limbii, căci primul este direct și îngust, dar numai în relație cu cel de-al doilea, și nu în general); *rămășițe* g. *moștiile* (VS, nov., 9); „viețuind cu *răsipeală* g. *Curveaște* (NTB, Lc., 15, 13) (unde se adaugă o notă de conținut, căci sintagma este: „vivendo luxuriose”; ζῶν ἄσώτως, ceea ce reprezintă o modalitate solicitantă dar productivă de instruire a cititorului); „cu *porunca* egumenului” g. *voia* (VS, dec., 15) (caz în care se adaugă note de conținut și unde, precum mai sus, nici soluția din glosă, nici cea din text nu ar fi reușit singure să satisfacă nevoile traducerii. Aceste ultime două exemple ilustrează felul în care glosa complinește traducerea din text, între cele două existînd o relație simbiotică, astfel încît obligatorie sau de dorit este lectura ambelor); *judecata* g. *Au bătaia* (NTB, 1P, 4, 17) (se dă pe larg sensul gr. τὸ κρίμα, care apare în textul grecesc ‘objet d’une contestation, querelle’, de unde ‘jugement’, de unde ‘condamnation, peine’, termenul din *Vulgata*, *judicium*, neavînd aceleași resurse; de fapt, glosa trimite la rezultatul judecării, iar prin atenția acordată pedepsei, glosa devine persuasivă); *rumân* g. *rîmlean* (VS, dec., 16) (de unde se poate observa că primul termen putea fi folosit cu sens mai larg decît cel de-al doilea - de fapt numai pentru ‘romani, latini’ și ‘români’, după cunoștința noastră el nefiind înregistrat pentru toți romanicii); „deregătorii *trebilor*” g. *averii* (VS, dec., 17) (expr. *de treabă* pledează pentru buna cunoaștere și înrădăcinarea acestui sens); „fu adus de la *jidovie*” g. *Iudea* (VS, dec., 17) (în vechea română, termenul putea avea și valoarea ‘religia mozaică’); „*nevoința* svinților măcenici Ualerian, Candid, Achila” g. *vitejiia* (VS, ian., 21); *nevoința* g. *războiul* (VS, ian., 23) (este vorba despre chin și trudă, dar, contextual și partinic, poate fi socotit un război, căci este vorba despre lupta propagării creștinismului în vremuri grele pentru acesta, cu toate persecuțiile și încercările aferente); *hotariul* g. *pravila* (VS, ian., 27) (legea limitează, hotărăște; uz care atestă păstrarea, încă, a valorii etimologice a împrumutului din maghiară); *bătut* g. *frecat* (VS, ian., 29) (ține de modalitatea de tortură, dată și de instrument); „Și elu-i *mîngîtoriu*” g. *El, jărtvă mîngîitoare* (NTB, II, 2, 2) („et ipse est propitiatio”; καὶ αὐτὸς ἰλασμός ἐστιν) (un alt exemplu de concepție asupra funcției glosei. Glosa ajută textul și îl întregeste. Textul rămîne, pe cât poate mai mult, o imagine a originalului tradus. Notele de conținut, pe care româna nu le deține la nivelul termenului ales să apară în text, sînt aduse de către cuvîntul din glosă în acest fel completîndu-se treptat în mintea cititorului conținutul ce era de redat); *sfinților* g. *Credincioșilor ce era în Ierosalim* (NTB, Romani, 15, 25) (precizarea privește sensul contextual); *besearecile* g. *Săboarale* (NTB, Romani, 16, 16); *beseareca* g. *Adunarea* (NTB, FA, 5, 11); *beseareca* g. *Adunarea credincioșilor iaste beseareca* (NTB, FA, 20, 28); *săborul* g. *Besearecei* (NTB, 1Cor., 14, 4); *besearecei* g. *Săborului* (NTB, Col., 1, 18); *besearecii* g. *Au săborului* (NTB, Fil., 2) (avînd în vedere faptul că, în limba română veche, *besearecă* se putea referi, precum în zilele noastre, atât la clădire, cât și la adunarea credincioșilor, lucru pe care *săbor* nu-l făcea, în afară de faptul că glosele au rolul de a arăta cu claritate despre ce anume este vorba în acel moment în text, simpla prezență a acestora, cu alte cuvinte opțiunea de a nu utiliza direct în text termenul din glosă, arată aici și că traducerea încerca să utilizeze termeni echivalenți, la nivel formal, celor din textul de tradus)²⁶; „cînd să ceteaște *Moisi*” g. *Leagea*

²⁵ Această notă apare întocmai, dar marginal, și în PO (*Ex.*, 30, 27), fără ca în textul maghiar să aibă vreun corespondent.

²⁶ Aceasta este o caracteristică, firească și explicabilă, întîlnită, pentru un anumit stadiu de evoluție a aspectului literar, în mai multe limbi. În esență, forma materială rămîne pentru ființele materiale cel mai eficient reper și realitatea cel mai ușor de manipulat. Ajustările ulterioare, tot mai numeroase pe măsura evoluției, și care privesc elementele de natură spirituală, pot crea deprinderea de a opera ușor cu și pe baza conținutului (conștiință, spirit etc.). În orice moment, însă, în care apare nesiguranța și pericolul abaterilor grave se revine pe termenul solid și material al formei.

(NTB, 2Cor., 3, 15); „să m-aș și jărtvi” g. *Au măcena* (NTB, Filip., 2, 17) (se precizează modalitatea); „eu mă jărtvesc” g. *Înțelege-să moartea lui* (NTB, 2Tim., 4, 6); referitor la „Iacov iară giunghe pre acel deal” în PO, Gen., 31, 54 apare „Giunghe, feace jărtvă”; *cale* g. *Leage, știință* (NTB, FA, 22, 4); *leage* g. *cale* (VS, 27, *); *hrana* g. *Au grîul* (NTB, FA, 27, 38) (cazuri în care limba română, prin intermediul receptorului, are nevoie de termenul exact, întrucît cel din text, chiar dacă formal urmează pe cel din textul străin, la nivel de înțeles este prea vag pentru contextul din care face parte); „un sîn” g. *Un cot de mare* (NTB, FA, 27, 39)²⁷; *Isus* g. *Isus Naviin* (NTB, Evr., 4, 8) (precizare nu doar corectă, dar foarte necesară); „Galilea limbilor” g. *Ce să zice păgînilor* (NTB, Mt., 4, 15) (lat. „Galilaea gentium”, gr. Γαλιλαία τῶν ἔθνῶν; *mîțe* g. *Mîțele de fier, carele fîn corabiia în loc, de nu mearge, că-s cu unghi de fieru* (NTB, FA, 27, 29); *să cunoașteți* g. *Cinstiți* (NTB, ISol., 5, 12) (εἶδω este un verb complex sub aspect semantic, motiv pentru care glosatorul descrie una dintre extremitățile procesului prin care cunoașterea duce la cinstire, în cadrul unui proces prin care se făcea efortul unui contact spiritual plin de prospețime și deschidere, cu dobîndirea considerațiunii de către obiectul cunoașterii); „să cuvine episcopului nevinovat a fi” g. *Să n-aibă nume de rău* (NTB, 1Tim., 3, 2) („irreprehensibilem esse”; ἀνεπίλημπτον εἶναι); „aprinși fiind” g. *Au amorțiți* (NTB, 1Tim., 4, 2) (*cauteriatam*; κεκαυστηριασμένων); *să le hrănească* g. *Întru tot să le socotească* (NTB, 1Tim., 5, 16) (glosa lărgeste obligațiile dar în conformitate cu textul: *subministret*; ἐπορκεῖτω). Tipic pentru cazul în care echivalentul oferit în glosă este urmat de o precizare limitativă de sens este exemplul: „Veniți cătră mine toți cei usteniți și împovărați” g. *Îngreuiati supt tărhatul păcatelor* (NTB, Mt., 11, 28)²⁸. Între *împovărat* și *îngreuiat* există o relație aproape totală de sinonimie. De aceea, nuanțarea, care orientează spre planul religios, „supt tărhatul păcatelor”, putea sta și lîngă termenul din text, sau putea apărea singură în glosă.

În unele situații, faptul că traducătorul dorește să orienteze cititorul apare cu evidență: *preoție* g. *Sau episcopie* (NTB, 1Tim., 3, 1) (*episcopatum*; ἐπισκοπή); *preutului* g. *Au episcopului* (NTB, Tit, 1, 7) (*episcopum*); *episcopului* g. *Sau preotului* (NTB, 1Tim., 3, 2) (*episcopum*). După cum ușor se remarcă, pe un interval scurt, traducătorul optează în ambele feluri posibile, deși textul de tradus este unitar, iar termenul cu care se echivalase era larg cunoscut încă din secolul precedent. În plus, cele două elemente lexicale nu aveau, cum nu au nici astăzi, același sens. Faptul nu se datorează vreunei nevoi de înțelegere a textului de către cititor și nici unei constrîngerii a traducerii, și nici consultării vreunei versiuni maghiare, ci voinței traducătorului de a menționa ambii termeni și, mai ales, de a implica ambele realități la care aceștia fac referire (este vorba despre versete în care se vorbește despre calități de înaltă moralitate cerute candidatului la episcopie).

4.4.5.7. Chiar dacă nu mereu se pot face distincții extrem de sigure, ceea ce este rezultat al deosebirilor de ordin diacronic, diatopic sau diastratic, avînd rolul de a satisface felurite cerințe ale cititorului, dar și ținînd de aspectul literar aflat în proces de dezvoltare și consolidare, se poate grupa într-o singură categorie. Astfel de glose, ale căror rațiuni preponderente sînt cele mai devreme enunțate, se înșiră după cum urmează: *din fire* g. *hiriș* (VS, predosl.); *casnic* g. *lăcuitoriu* (VS, predosl.); „sîngur iaste *hiriș*” g. *în sine* (VS, predosl.); *secrie* g. *vistear* (VS, predosl.); *corturi* g. *sălașe* (VS, predosl.); *moștii* g. *rămășițe* (VS, predosl.); *înfocării* g. *arderii* (VS, sept., 1); *spată* g. *sabie* (VS, sept., 1); „s-au astrucat cu cinste de *poporul său*” g. *de oamenii* (VS, sept., 1); „înfocară un coifu de her” g. *înferbîntară* (VS, sept., 1); *cămin* *înfocat* g. *cuptoriu de foc* (VS, sept., 2); *cămin* g. *cuptoriu* (VS, sept., 2); *căminul* g. *cuptoriu* (VS, dec., 17); *căminului* g. *cuptoriului* (VS, dec., 17); „s-ascundea *decinde* de Iordan” g. *ceaea parte* (VS, sept., 5); *untură* g. *undelemn* (VS, oct., 12); *mărturie* g. *măcenicie* (VS, oct., 17); „ca herile în *viedzuni*” g. *cuiburi* (VS, oct., 23); *sufruncealele* g. *sprînceane* (VS, oct., 23); *trîntiți* g. *oborîți* (VS, oct., 23); „toiage de *trandafiri*” g. *ruje* (VS, nov., 3); *pumnii* g. *bușii* (VS, nov., 5); *lîndu-să* g. *scăldîndu-să* (VS, nov., 16); *măcenicie* g. *mărturi* (VS, nov., 24); *pieile* g. *meșinuri* (VS, nov., 24); „*iubitul* meu fiiu” g. *dulcele* (VS, nov., 25); *mărturiei* g. *măceniciei* (VS, nov., 25); *pîntece* g. *vintre* (VS, nov., 26); „ceatere și *psăltire*” g. *cobuz* (VS, dec., 4); *unsori* g. *balsame* (VS, dec., 12); *mărgînd* g. *trecînd* (VS, dec., 14); *mergea* g. *purcedea* (VS, dec., 16); *sluga* g. *robo* (VS, dec., 15); *murind* g. *răpăosînd* (VS, dec., 16); *ol* g. *oală* (VS, ian., 5); *nevătămaț* g. *betejiț* (VS, ian., 8) (elementul negator a fost omis în glosă); *să*

²⁷ Această situație, în care, pentru a înțelege fără glosă că este vorba despre un ‘golf’, și pentru care era nevoie de o oarecare cultură greco-latină, sau măcar de anumite lecturi, este, iarăși, una în care traducătorul ține la litera textului de tradus, și are grijă de cititor abia în glosă. Adăugarea determinantului direct în text ar fi fost preferabilă deoarece nu numai că glosa nu-și mai avea rostul, dar expresia *sîn de mare* era destul de cunoscută în epoca veche. Avînd în vedere că, în CB și CV, sub în FA, 27, 39, pentru a reda același concept, aceeași formă apare tot fără determinant, probabil că situația se datorează grijii de a nu lungi textul în raport cu originalul și de a nu adăuga la traducere cuvinte care nu apar în acesta, cu atât mai mult cu cît posibilitatea glosării, din plin utilizată în NTB, putea rezolva în mod satisfăcător nevoile cititorului și pe cele ale limbii române.

²⁸ Este de menționat că *tărhat*, de origine maghiară în limba română, apare în partea presupusă a fi cunoscută cititorului.

ivi g. *vădi* (VS, ian., 8); *dărîmat* g. *surupat* (VS, febr., 4); *fiară* g. *gadina* (VS, ian., 21); *doică* g. *mamcă* (VS, mai, 4); *lumînarea* g. *fecliia* (VS, febr., 26); *verguriia* g. *fetiia* (VS, mai, 4); *tîrg* g. *Piață* (NTB, Mt., 11, 16); *tîrgul* g. *piaț* (NTB, FA, 28, 15) (precum în maghiară) [cf. și „În mijlocul tîrgoviștii orașului” (VS, 249, 8)] *colibi* g. *Corturi* (NTB, Mt., 17, 4); *mintă* g. *Izma* (NTB, Mt., 23, 23); *lămpașăle* g. *Fănărele* (NTB, Mt., 25, 1); *rotariu* g. *Cioplitor* (NTB, Mc., 6, 3); *colibi* g. *Corturi* (NTB, Mc., 9, 5); *călători* g. *Au surumani* (NTB, 1Tim., 5, 10); *stomahul* g. *Au rînza* (NTB, 1Tim., 5, 23); *într-alean* g. *Împrotivă* (NTB, Col., 2, 14); *arvuna* g. *Sau zălogul* (NTB, 2Cor., 5, 5) (la fel sub 2Cor., 1, 22: τὸν ἄρραβῶνα) (se dă și termenul maghiar, probabil mai cunoscut în vest); *arvuna* g. *Zălogul* (NTB, 2Cor., 1, 22); *povăriei* g. *Tărhatului* (NTB, FA, 27, 10); *mintă* g. *Izma* (NTB, Lc., 11, 42); „cărora de nou veți să le slujiți” g. *de iznoavă* (NTB, Gal., 4, 9); „Ce fum lini întru voi” g. *blînzi* (NTB, 1Sol., 2, 7); „stăpînii lor” g. *Au domnii lor* (NTB, 1Tim., 6, 1); *desfătare* g. *Au buecie* (NTB, 1Tim., 5, 6); *aua* g. *poama* (NTB, Ap., 14, 18); *o cetate* g. *un oraș* (VS, oct., 5); „pîine uscată, trei bucăți” g. *frînturi* (VS, oct., 5); „Dară cînd postiți, nu fireți, ca cei fățarnici, *trîști*” g. *Mîhniți* (NTB, Mt., 6, 16); *în jitniță* g. *în șură* (NTB., Mt., 6, 26); *rotariului* g. *Cioplitoriului* (NTB, Mt., 13, 55); „era 30 de stadii departe în laturi de oraș” g. *țară* (VS, nov., 26) (de fapt, în felul acesta se explică toată propoziția); *loc cîmpiuu* g. *de șes* (VS, ian., 4); *săhăstrească* g. *postnicească* (VS, ian., 10); *sămăluinței* g. *de giudecății* (VS, ian., 19); *gîciia* g. *prorociia* (VS, ian., 19); *oraș* g. *sat* (VS, febr., 14); „prostac la *năroc*” g. *tîmplare* (VS, febr., 9); *verdeți* g. *chiurechiuri* (VS, febr., 14); „să săvîrși, de mearsă din *steagul* oștii pemintești la steagul oștii lui Dumnădzău, în ceriu” g. *șireagul* (VS, febr., 15); *meniră* g. *numiră* (VS, febr., 18) (poate fi și un exemplu de orientare a cititorului, adică nu ‘strigă’, ‘poreclește’, adică valorile restrînse); „trăgîndu-ș *ruda*” g. *naștere* (VS, febr., 18); „Și cu multă fîneare și cu întinsă rugă, a *chinurilor* măiestrii au răsîpîit” g. *a patimilor* (VS, febr., 21); *vistearile* g. *cămările* (VS, febr., 25); *satul* g. *cetatea* (VS, dec., 10); *curechiu* g. *veardze* (VS, dec., 11); *șanț* g. *groapă* (VS, ian., 24); *orașe* g. *sate* (VS, ian., 27); *vas* g. *Urcior* (NTB, Mc., 14, 13); *stricatul* g. *gubavul* (NTB, Mt., 26, 6); „Că acesta-i sîngele meu, a *Legii noao*” g. *Testament nou* (NTB, Mt., 26, 28) („novi testamenti”, τῆς διαθήκης); „*Testament nou*” g. *Ce să zice a Legii Noao* (NTB, Mc., 14, 24); *haina* g. *hlamida, plașca* (VS, oct., 26); *un bordeiu* g. *un hîj* (VS, nov., 3) (< pol. *hyż*); *Rîm* g. *Roma* (VS, dec., 19); *să te va opăci* g. *Săblăzni* (NTB, Mt., 5, 29); *scaun* g. *Podnojie* (NTB, FA, 2, 35) (Traducerile românești ale *Psaltirii* și *Faptelor*, din secolul anterior, conțin împrumutul slavon; aici se pare că, mai curînd, se oferă termenul slavon pentru conformitate cu vechile traduceri și pentru cei de peste munți); *treapte* g. *Grădice, stepeni, pre carele să sue sus, au în foisor, au în besearecă* (NTB, FA, 21, 35); *surceale* g. *Hrasture* (NTB, FA, 28, 39) (< vsl. *хрѣстѣ* ‘sarmentum’); „îl pusără călare pre un asîn, legat pre *somar* cu funia” g. *tarliță* (VS, sept., 23) (< ucr. *tarnica*); *mitnicii* g. *vameșii* (VS, oct., 30); *publicani(i)* g. *Mitarnici* (NTB, Mc., 2, 15; 16); „*nepuînd* lor greșălele lor” g. *Nemenînd* (NTB, 2Cor., 5, 19) („non reputans”, în gr. vb. λογίζομαι; probabil că precizarea de pe margine se datorește influenței versiunii slavone consultate).

4.4.5.8. Fără a avea spre studiu textele de la baza sa, pentru VS nu se poate arăta cu același grad de certitudine care sînt cazurile ce țin de această categorie. Avînd în vedere că este vorba despre un text religios și care are conexiuni puternice cu textul biblic (la nivel de terminologie, stil, conținut), se pot face presupuneri care pot fi acceptate într-un anumit grad. Astfel de cazuri ar fi: „fii lui Dumnădzău ce *să feaceră*” g. *să numiră* (VS, predosl.); „întru morț *s-au socotii*” g. *menit* (VS, predosl.); „au împărțit toată *fînța* lor la săraci” g. *avearea* (VS, oct., 21)²⁹; „în cinul cliricesc fu *înșirat*” g. *numărat* (VS, ian., 20); „fiecine să vrea atinge de mort *necurat să făcea*” g. *să spurca* (VS, predosl.); „*scriîndu-i* în obraz stihuri” g. *înherîndu-l*³⁰; „*strigînd* împărat pre hiiu-său cel mai mic” g. *puînd* (VS, nov., 1); „*voroava* sufletului cea voită” g. *gîndul cel voit* (VS, dec., 4), unde se traduce întocmai, dar cu precizare în glosă, căci limba română o cere.

4.4.5.9. Tot în această categorie se orînduiesc și situații precum: „Acolo să deade în *cunoștință* cu dumnădzăiescul Pavel” g. *viață* (VS, nov., 30); *trupurile ceale cioplite* g. *idolii* (VS, nov., 30) [figura de stil din text are nevoie, consideră traducătorul sau revizorul, de o explicitare pentru ca, pe baza unei imagini reușite, să nu cumva să apară un echivoc ce ar putea genera o interpretare aberantă (literală) sau nesigură. În limba română veche, expresia *chip cioplit* era general cunoscută, dar schimbarea lui *chip* cu *trup* putea produce surprize; de asemenea, este de presupus că această schimbare, mai puțin obișnuită și firească, se poate datora unui bun cunoscător de maghiară sau cuiva care, posedînd ambele sisteme, nu putea scăpa de valorile pe care magh. *kép* le avea]; „o *au prăpădit* cu cutremur” g. *prăbușit* (VS, dec., 1) (tot o imagine nelăsată la voia interpretării lectorului, dar și o echivalare între cele două participii); „*nemică cugetînd* de

²⁹ Firește, avînd în vedere faptul că este un text care aparține lui Dosoftei, creator de limbă, neobosit căutător și șlefuitor de normă, nu se poate omite ipoteza ca mobilul unor astfel de calcuri fidele să fie teama de a nu pierde nuanțele prin echivalare, ratîndu-se astfel îmbogățirea limbii, conjugată cu teama de a nu se pierde înțelesul de dragul nuanței.

³⁰ Este vorba despre o tortură, prin care martirilor li s-a scris cu fierul roșu pe față. Nu este exclus ca, în intenția glosatorului, să fie vorba despre o completare explicativă.

porunca lui Solomon” g. *sămeșindu-să* (VS, dec., 4) (explică direcția, nuanța termenului din text); „cu puțineale *picături* la față stropit” g. *scînteie, steale* (VS, ian., 1); „*podobit* la falcă” g. *plin* (VS, ian., 18); „*pușin* tăiat la gură” g. *mic* (VS, ian., 18); „nu foarte alb, ce can *rusav*” g. *plăviș* (VS, ian., 18) (ultimele patru exemple fac parte din niște caracterizări fizice); „Du-te, episcopo, la vad, la curabiia aceea și-i caută la *rît*, că-i afla cutare și cutare marmure” g. *pisc* (VS, oct., 26) (sensul ar fi ‘urcă la bord!’); „*grăitoriu* avăm la Părintele, pre Iisus Hristos cel drept” g. *Împăcătoriu* (NTB, II, 2, 1) (*advocatum*; παράκλητον).

4.4.5.10. Exemplul *ia-ți vinul* g. *Scutură-ț beșia!* (VS, dec., 9) este un caz tipic în care se prezintă două expresii idiomatice, una reperabilă în limba greacă, cealaltă în slavonă, nici una dintre cele două forme nefiind compatibilă cu modalitățile de conceptualizare și de exprimare dezvoltate în și de limba română. Cu toate acestea, glosa apelează la o modalitate de exprimare care, chiar dacă este sensibil mai inteligibilă și mai transparentă pentru un român, rămîne una proprie slavonei. Faptul nu se datorează dorinței de a evita o explicație mai lungă, construită în limba română, ci urmării textului slavon, a cărui situație se repeta acum în română. Traducerea fidelă a textului grecesc produsese respectiva structură care, însă, generase necesitatea unei glose. Dosoftei nu-și va crea propria glosă, ci o va utiliza pe cea din textul slavon.

4.4.5.11. Subliniind faptul că traducerea însăși constituie un act de creație (încă mult mai anevoios, într-un anumit sens, decît în zilele noastre) și acceptînd că glosatorul era identic cu traducătorul (idee care nu necesită concesiuni pentru a fi admisă), trebuie menționat că, în felul acesta, traducătorul reprezintă primul mare creator de limbă cultă. Majoritatea gloselor (cele cerute de limba română și de cititorul român) constituie, iarăși, creații și erau menite să îmbunătățească o traducere care, ea singură, nu putea reda anumite sensuri în plenitudinea lor. În acest context, sînt de remarcat unele creații care se referă în mod direct la limba română și care încearcă să pună la lucru capacitățile și valențele creative și expresive ale acesteia.

4.4.5.12. În VS glosele prezintă și particularități caracteristice, autorul părăind uneori prea ambițios în fața unor texte de tradus, superioare ca modalități de exprimare și conținut, atît față de posibilitățile și exercițiul limbii române, cît și față de nivelul de pregătire al cititorilor. Faptul că, în anumite cazuri, traducătorii studiau cu mare atenție textul, traducerea epuizînd limitele lor și pe cele ale limbii este o ipoteză care, uneori nu este de neacceptat, iar alteori este contrazisă de realitatea textului, de înseși acțiunile traducătorului-glosator. Multe dintre creațiile de ocazie ale traducătorilor sînt permise și de nespecializarea termenilor și, uneori, a elementelor pe baza cărora se creează cuvinte, acest „avantaj”, însă, nefăcînd ca girul utilizatorilor să fie mai ușor de acordat, felul în care evoluează uzul în cadrul sistemului rămînînd factorul hotărîtor. În *schimbătură* g. *premeneală* (VS, oct., 8) primul termen pare creat la traducere și, mai ales, transpare încercarea de a-l consacra cu o anumită valoare, adică de a fi specializat. Cel de-al doilea termen, destul de des utilizat și în contexte variate, nu are doar un simplu rol de a transmite valori prin sinonimie, ci reprezintă un adevărat pivot care sprijină aici producerea unui termen specializat, transmițînd anumite note de conținut, fixate cu ajutorul contextului și al relației desfășurate cu noul termen. Asemănător se prezintă lucrurile în: *mijlocitori* g. *solitori* (VS, dec., 9); *să cuminece* g. *unicească* (VS, oct., 13); „*prăvitură*, adecă socoteala lumii ceii nevădzute și ceii vădzute” g. *oglindeală* (VS, dec., 4) (probabil că explicația din textul românesc făcea parte din textul de tradus, unde era o „imagine”; glosa, însă, ferește de orice neînțelegere pe cititorul român de orice nivel); „sfărîmă toate *închinăciunile*” g. *capîștele* (VS, dec., 14); „fiind și slujitoriu *strînsurii* besearicii” g. *averii* (VS, sept., 2); „nevointă *învîrvomată*” g. *covîrșitoare* (VS, sept., 2).

Două situații ar putea aduce noi dovezi în ceea ce privește luciditatea cu care operează Dosoftei. Este vorba despre cazuri în care textul de tradus conține elemente ce rezultă din implicarea emoțională a autorului și din tendința acestuia de a utiliza o astfel de cale persuasivă asupra cititorului. Glosele care însoțesc textul aduc conceptul la neutralitate prin termeni corespunzători: *spurcatul* g. *necredinciosul* (VS, oct., 11); „Robii a *strigoilor* celor fără de treabă g. *bodzîlor* (VS, ian., 18) (în ultimul caz, este de observat că insertul emoțional din text era puternic, deoarece termenul *strigoii* - conform unei modalități de conceptualizare și exprimare caracteristice perioadei medievale și postmedievale - este urmat de o însușire care accentuează caracterul negativ al centrului sintagmei).

4.5. Alături de comentariile care au însoțit exemplele oferite, ar fi de spus că în acest paragraf s-au putut observa unele căi pe care lexicul se structurează formînd totodată nivelul lexical-semantic al aspectului literar, dar și restructurînd nivelul mental al utilizatorilor textului, precum și desfășurarea respectivelor procese.

4.5.1. Cazurile, numeroase, variate sub multe aspecte (valori, modalități și forme de apariție, utilitate, motivații etc.), sînt mai puțin eterogene decît par. În general, aceste glose privesc schimbările de limbaj și de registru. În multe cazuri, glosele privesc și pe cititorii din alte zone ale teritoriului dacoromân decît cea a destinatarului principal, conțin neologisme ale epocii, elemente de limbaj religios, popular, neutru, supradialectal, elemente țînînd de diastraturi diferite. Rolurile cu care apar aceste glose sînt mai multe, motiv pentru care glosele apar oarecum eterogene. Prin intermediul acestor glose cititorul este orientat și ferit de

eventualele conotații și nuanțe care, existente în limba română pentru anumiți termeni, l-ar fi condus pe o cale greșită sau nepotrivită în înțelegerea textului. Alteori, prin glose sinonimice se explică sensul câte unui termen marcat din punct de vedere regional și diacronic, sau diastratic, sau se produc fixări (prin restrângere, mai ales) asupra unor sensuri.

4.5.2. Totodată, analiza exemplurilor din acest paragraf permite, mai mult decât pentru altele, să se afirme importanța rolului jucat de actul glosării în procesul de dezvoltare a sistemului, lexical în special, de dezvoltare și fortificare a valențelor limbii, de punere în concurență și, apoi, de cernere a formelor, rol exercitat atât asupra formei cât și asupra conținutului, dar și asupra relației dintre limbă și gândire. Pe lângă faptul că glosa asigură edificarea cititorului, ea facilitează unele procese formative ale aspectului literar. Astfel, după ce, prin glosă, cititorul pătrunde un conținut de gândire, prin întoarcerea la traducere reușea să înglobeze un alt mod de a conceptualiza, pătrunzând mecanismele unui sistem lingvistic diferit, precum și relația acestuia cu gândirea, totul cu efecte benefice asupra structurii și conținutului, atât la nivelul limbii române, cât și al gândirii respectivului cititor.

4.5.3. În al doilea rând, este vorba despre termeni care, situați la nivelul paradigmatic, sînt familiari oricărui nativ român. Prin traducere, însă, ei ajung să capete valori contextuale, uneori periferice în sfera semantică și în uzul respectivelor termeni, alteori numai ca urmare a faptului că, tot la nivel paradigmatic, reprezintă corespondentele românești ale termenilor utilizați în original, cu alte cuvinte prin calc semantic. În plus, apar centrări pe o notă a sferei semantice, caz în care se poate institui o relație de complementaritate, dar și de contiguitate între termenul din text și cel din glosă.

4.5.4. După cum s-a văzut, tâlcuirea se poate referi exclusiv la termenul subliniat, dar și la părți mai largi ale enunțului sau la întregul enunț. Unele explicații merg pînă la a interpreta textul, lămurind, orientînd, învățînd cititorul sau chiar interzicîndu-i accesul pe o altă cale decât cea trasată de glosă. De regulă, punctul de plecare al glosei îl constituie un termen larg cunoscut de către orice vorbitor român, necesitatea glosei provenind din accepciunea cu care acel termen apare în context. În mod evident, nu toate glosele aparțin traducătorului român, unele dintre acestea fiind prezente în textele consultate.